

CUPRINS

Introducere	7
Capitolul I – REFLEXII ALE UNEI BIOGRAFII	18
I.1. Caietele de miezul nopții, Jurnal (1939–1957).....	18
I.1.1. Portret moral	18
I.1.2. Boala	20
I.1.3. „Obosit de-atâta Spanie“	28
I.1.4. Poezia ca formă de cunoaștere.....	33
I.1.5. Situația materială	34
I.1.6. Pygmalion și realitatea dezamăgitoare	36
I.2. Testament	41
I.3. Corespondența	43
I.3.1. Ediția Corobca	43
I.3.2. Sărăcia exilatului; ecouri din țară	44
I.3.3. Proiectul Gândirii în exil	47
I.3.4. Dorul de limba română: de la ethos la pathos	51
I.3.5. Sănătate precară și vitalitate extremă	58
I.3.6. Pesimism amar și calde prietenii	61
Concluzii:	63
Capitolul II – CRONICAR AL EPOCII SALE	65
II.1. Eseist în România.....	65
II.1.1. Figuri și cărți	65
II.1.2. Ethos.....	81
II.2. Eseist în Spania	100
II.2.1. Revista <i>Ínsula</i>	100
II.2.2. <i>Letra y espíritu</i>	102
II.2.3. Lucia Pallady și Juan Valera: o istorie romantică	113
Concluzii:	127
Capitolul III – POETUL	129
III.1. Poet în România	129
III.1.1. Trepte uitate	129
III.2. Poet în Spania	137
III.2.1. <i>Poemas patéticos</i> (Poeme patetice) (1948)	137
III.2.2. <i>Innominada luz</i> [Nenumita lumină] (1949)	147

III.2.3. Proporción de vivir [Proporția vieții] (1954).....	155
Concluzii:.....	159
Capitolul IV – CRITIC DE ARTĂ ȘI ISTORIC	162
IV.1. Scrieri despre artă	162
IV.1.1. Artă românească	162
IV.1.1.1. Andreescu, Iser, Luchian, Grigorescu	162
IV.1.1.2. Vechea artă creștină românească	176
IV.1.1.3. Figuri românești din istoria și estetica artelor plastice	183
IV.1.1.3.1. Alexandru Odobescu	183
IV.1.1.3.2. Nicolae Iorga	185
IV.1.1.3.3. Tudor Vianu	187
IV.1.2. Artă universală.....	189
IV.1.2.1. Frescele de la San Urbano alla Caffarella.....	190
IV.1.2.2. Pietro Cavallini și pictura romană din secolele al XIII-lea și al XIV-lea	194
IV.1.2.3. El Greco	202
Concluzii:.....	207
IV.2. Studii istorice	208
IV.2.1. Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole.....	208
IV.2.2. Utopia getică.....	220
Concluzii:.....	222
Concluzii generale	223
Mulțumiri	228
Bibliografie	229

INTRODUCERE

Motto: „Sunt convins că personalitatea lui Alexandru Busuioceanu se va dovedi una de prim ordin pentru cultura românească și mondială, după ce se va întruni tot ce a scris și a făcut în țară, așa cum se va desprinde și din ceea ce a făcut după plecarea în Spania, unde plăci comemorative ne arată la Madrid casele în care a locuit, unde istoria literaturii spaniole îl consideră un mare poet creator de curent literar și creator de limbă spaniolă, deținător al unor premii importante, cum este cel al revistei *Ínsula*“ (Ion Frunzetti, *Evocare în Scrieri despre artă*, Editura Meridiane, București, 1980, p. 21)

Lucrarea de față se constituie într-un demers de sintetizare a operei unuia dintre cei mai prolifici scriitori români din exilul spaniol, Alexandru Busuioceanu, personalitate marcantă a culturii române și spaniole. Teza este o lucrare interdisciplinară, situată între preocupări de istorie și critică literară, critică de artă, poetică, stilistică și istorie, deschisă către spațiul european și universal. Caracterul său este, totuși, în primul rând, cel monografic, în condițiile în care personalitatea acestui scriitor se cere redată culturii române, căreia îi aparține. Din câte avem cunoștință, este prima monografie ce i se dedică lui Busuioceanu.

Necesitatea de a restitui culturii române opera lui Alexandru Busuioceanu se înscrie pe linia recuperării personalităților române din exil și reprezintă, în opinia noastră, un imperativ. Este întristător faptul că astăzi foarte puțini români știu că Busuioceanu a fost unul dintre cei mai importanți critici de artă ai noștri, precum și un mare eseist (nu doar în România, ci și în Spania), poet (de limbă română și spaniolă), istoric, profesor, traducător și organizator al relațiilor culturale hispano-române. Pentru a aprecia o personalitate ale cărei valențe se manifestă în atâtea domenii se impunea o monografie care să adune laolaltă etapa românească și opera din exil, restituind astfel integral culturii române creația sa, cu scrierile românești și spaniole, de la debutul din 1915 și până în 1961, la moartea scriitorului. În acest sens, am făcut demersurile necesare pentru a obține și analiza fondul documentar aflat la biblioteca „Mihail Sadoveanu“, precum și contribuția sa publicistică la revistele și ziarele din exil, opera sa în limba spaniolă (poezie și eseu) și ecourile critice apărute în presa spaniolă a vremii la adresa versurilor sale (din păcate răspândită prin periodicele vremii).

Greu s-ar putea da răspuns dintr-o răsuflare la întrebarea cine a fost Alexandru Busuioceanu. Chiar și după ce ai sta să-ți chibzuiești îndelung cuvintele, n-ai ști cu ce să începi. Datele biografice sunt, desigur, importante, în măsura în care ele definesc o personalitate, lăsând o amprentă definitivă asupra vieții aceluși om, a caracterului său, a concepției sale despre lume (căci, desigur, este cu neputință ca *Weltanschauung-ul* cuiva să nu se modifice în funcție de ceea ce îi este dat să trăiască) și mai cu seamă asupra operei sale, dacă a avut vreuna. Din fericire, opera lui Busuioceanu a fost atât de amplă și

raportată la domenii atât de diverse, încât aproape că te temi, apropiindu-te de ea, să nu tai, din greșeală, pomul lăudat cu toparul.

Cum era acest om? Știm, de la câțiva dintre cei care l-au cunoscut bine și i-au dedicat câte o evocare, ca bunăoară Virgil Ierunca, Alexandru și George Ciorănescu, Ion Frunzetti, Eugenio Battisti, că era drept, exigent, discret și își tria cu grijă prietenii, că avea un spirit tânăr, un temperament foarte vivace și agresiv, fiind un inovator deschis la mesajele moderne ale artei. Cu toții spun că era un om de mare caracter. Din jurnalul său se desprinde imaginea unei personalități puternice, a cărei armă împotriva durerilor și a sfâșierilor de tot soiul a rămas până în ceasul din urmă umorul, dublat, ca la orice persoană inteligentă, de autoironie. Nu a fost omul pe care să-l fi îngenunchiat niciun compromis, indiferent cât de neprielnice sau de dure au fost împrejurările vieții sale. Corespondența lui ne dezvăluie portretul nuanțat al unui mare însingurat, care știa să prețuiască puținele relații dezinteresate, rămânând totuși inflexibil și nepregetând să rupă chiar și o veche prietenie (bunăoară, în cazul lui Victor Buescu) atunci când principiile i-o impuneau. Opera sa – în întregimea ei și în fiecare din domeniile pe care le cuprinde – scoate la iveală un spirit scăpărător, înzestrat cu o inteligență ascuțită, însoțită pretutindeni, în chip necesar, de o solidă cultură, dar și de umbra unei pătrunzătoare intuiții.

Și totuși, cine a fost Alexandru Busuioceanu? El însuși s-ar fi bucurat – credem noi acum, după ce am ajuns să îl cunoaștem, într-o oarecare măsură – ca viața lui să nu fie lăsată cu totul la o parte la momentul analizei operei sale. Parcă îl auzim vorbind despre „temperament“ și despre cum rămâne acesta „marele regizor al artei“, parcă avem în fața ochilor rândurile în care, cu tinerească bucurie, îl descria pe Walt Whitman ca pe un „hoinar năzdrăvan“, sau paginile de poezie plină de candoare în care descrie „făptura ciudată“ a lui El Greco, când ar fi putut foarte bine să lase deoparte tot ce a însemnat viața acestora și să analizeze, sec, o operă devenită abstracțiune schematică.

Desigur, nu slujește la nimic faptul de a preciza, școlărește, că Alexandru Busuioceanu s-a născut la Slatina, pe 10 iunie 1896 și a murit la Madrid, pe 23 martie 1961. Aceste date – în afară de încadrarea în epoca istorică și de coordonatele geografice – nu ne spun mare lucru.

Mai important ar fi să ne amintim de emoționanta evocare pe care i-o face George Ciorănescu în broșura sa *Un poète roumain en Espagne: Alexandre Busuioceanu*¹, unde, chiar la început, se face vorbire despre influența decisivă pe care a avut-o bunicul lui Busuioceanu – pe numele său Busuioac² – asupra nu doar a carierei nepotului, ci și a destinului acestuia. De la bunicul său³, revoluționar la 1848, scriitor romantic și patriot

¹ Paris, Institut Universitaire Roumain Charles Ier, 1962.

² La G. Ciorănescu, el se numește Busuioac, iar în scurta evocare a fratelui său, Alexandru Ciorănescu, intitulată „Un fir de busuioac în amintirea lui Busuioceanu“, care însoțește compendiul de Istoria Literaturii Române publicat în 1998 la „Jurnalul literar“, citim că Busuioceanu îi mărturisise viitorului hispanist că „pe tatăl său îl chema Busuioac și că doar fiul își modificase numele când începuse să frecventeze școala“.

³ Pe acest bunic l-am întâlnit apoi menționat (și astfel am reușit să-i identificăm opera) în articolul lui Mircea Angheliescu „Alexandru Busuioceanu en España: poeta y profesor“, publicat în *Revista de Filología Románica* 2011, Anejo VII, p. 19–29, unde figurează cu numele lui întreg și corect de Grigore Bossuceanu. Bossuceanu provenea dintr-o familie boierească, era gazetar și om politic, dar și poet. Într-un foileton publicat în *Păcală* (1860), Pantazi Ghica îl considera unul dintre cei mai buni gazetari ai vremii. El însuși editase *Albumul literar*, în care avea să-și publice versurile, dar și câteva narațiuni istorice și însemnări de călătorie, pe care uneori le semna cu pseudonimele Grigorie Ilaru sau Aluneanu.

liberal exilat în Occident, avea să moștenească Busuioceanu dragostea pentru artă și pentru Spania. După ce vizitase Italia și Spania (ajungând până în Maroc), romanticul personaj se întorsese în țară, unde publicase mai multe poeme în *Albumul literar*, evocând peisajul andaluz și maiestuoasa umbră a Alhambrei. Și tot de la acest bunic, de care era foarte mândru, după cum avea să-i mărturisească în 1848 lui Alexandru Ciorănescu⁴, căpătase el „nostalgia limbii spaniole“ și ajunsese chiar să se considere „andaluz“.

Cu asemenea rădăcini, nu-i de mirare că a ajuns iubitor de artă și de poezie el însuși. Debutul lui literar – foarte timpuriu, în 1915 – coincide cu un moment de mare efervescență naționalistă, în timpul Primului Război Mondial, când România era încă în neutralitate, pregătindu-și marea unire. La numai 19 ani, Busuioceanu devine colaborator la revista *Lumina nouă* din București, unde avea să lege prieteșug cu Nichifor Crainic, reprezentant al extremei drepte, deși el însuși își va păstra poziția de centru, alături de Tudor Teodorescu-Braniște și Marcel Romanescu.

Un an mai târziu, dând dovadă de curaj și de tărie de caracter, tânărul Busuioceanu se înrolează voluntar în războiul de reîntregire al neamului. Din fondul documentar Busuioceanu pe care l-am obținut și fotocopiât de la Biblioteca „Mihail Sadoveanu“ din București am reușit să aflăm, analizând livretul militar al acestuia, că în timpul războiului (1916–1918), Alexandru Busuioceanu fusese înrolat ca elev plutonier și avansat treptat până la gradul de locotenent în Regimentul 3 Vânători, primind ca distincție militară crucea comemorativă pentru acte de bravură deosebite.

În 1918 se întoarce la Iași, ca redactor-șef la revista *Arena*, unde colaborează cu Pamfil Șeicaru, Demostene Botez, Ion Vinea. După cum precizează George Ciorănescu în pomenita evocare, aceasta este perioada în care se definește clar marea vocație literară a lui Busuioceanu, care trăiește pentru scris, petrecându-și timpul dintr-o redacție în alta.

Între 1918 și 1920 este coredactor, împreună cu Nichifor Crainic, la revista *Luceafărul*, condusă de Octavian Tăslăoanu, apoi redactor la *Lamura*, aflată sub conducerea lui Alexandru Vlahuță și la *Dacia*, condusă tot de Vlahuță și de Brătescu-Voinești.

Această perioadă din viața scriitorului este extrem de puțin cunoscută și ar fi fost dificil de reconstituit în absența broșurii lui George Ciorănescu, care a adunat informațiile chiar din gura lui Busuioceanu.

Anul 1921 reprezintă un punct de reper important în biografia intelectuală a scriitorului, deoarece este momentul în care întemeiază revista *Gândirea*, împreună cu Cezar Petrescu, D.I. Cucu, Nichifor Crainic și Lucian Blaga.

Gândirea și ce a reprezentat ea în cultura românească interbelică ar fi în sine un subiect pentru o carte, așa încât nu vom avea pretenția – și nici nu este cazul – să insistăm în introducere asupra ei. E suficient să spunem că, fiind exponenta tradiționalismului și a ortodoxismului autohton, apariția acestei publicații a fost rodul strădaniilor unui grup de intelectuali clujeni, grupați în jurul ziarelor *Voința* (Cezar Petrescu, Gib I. Mihăescu, Adrian Maniu, Lucian Blaga) și *Patria* (Ion Agârbiceanu, D. I. Cucu), care la 10 august 1920 au înființat Societatea Anonimă „Literatura“, cu scopul de a tipări cărți și a edita o

⁴ Informația cu privire la această confesiune făcută lui Alexandru Ciorănescu o avem din articolul lui Mircea Angheliescu, menționat în nota anterioară.

revistă literară. Acest lucru se realizează la 1 mai 1921, când iese pe piață primul număr, sub conducerea lui Cezar Petrescu. Revista va apărea lunar la Cluj până în decembrie 1922, dată la care redacția se mută la București. Cunoscând doar două întreruperi (1925 și 1933–1934), publicația devine una dintre cele mai importante reviste culturale ale interbelicului românesc. Începând din 1926, Nichifor Crainic se implică în conducerea revistei, iar din 1938 devine directorul și ideologul acesteia. În jurul lui se formează o adevărată grupare „gândiristă“, ce reunea o mare parte din intelectualitatea vremii: Ion Barbu, Lucian Blaga, Alexandru Busuioceanu, Mateiu Caragiale, Radu Gyr, Nicu Herescu, Gib Mihăescu, Vasile Voiculescu, Sandu Tudor și mulți alții, dintre care unii numai temporar, precum Tudor Arghezi, George Călinescu, Șerban Cioculescu, Mircea Eliade, Emil Cioran. Revista, care pe toată durata existenței ei a dat dovadă de o ținută artistică excelentă, a avut drept obiectiv principal să se constituie într-un model de expresie artistică și atitudine ideologică. Curentul literar determinat de această revistă și-a prelungit influența considerabilă în România intelectuală din perioada interbelică până în 1944, la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când România a căzut sub ocupație sovietică și *Gândirea* și-a încetat activitatea.

Subliniind ideea că ecurile întârziate ale aceste mișcări s-au făcut simțite, pe toată perioada comunismului, în manifestările intelectuale din exilul românesc, George Ciorănescu e de părere că „gândirismul“ a pătruns chiar în literatura franceză prin Mircea Eliade și Vintilă Horia (acesta din urmă se revendică din ideologia profesată de *Gândirea* și demonstrează că este un discipol demn al lui Busuioceanu – cu care a purtat o amplă și călduroasă corespondență – în *Dumnezeu s-a născut în exil*).

La *Gândirea* așadar, în mijlocul elitei intelectualității românești, avea să-și desfășoare activitatea de eseist Alexandru Busuioceanu, care se va distinge prin robustețea construcțiilor teoretice și prin eleganța stilului în toate articolele sale. În volumele apărute mai târziu, în 1942, intitulate *Figuri și cărți* și *Ethos*, el reunește articolele răspândite prin diferite periodice ca *Gândirea*, *Cuvântul*, *Cuget românesc*, *Lamura*, articole care – după cum o arată chiar titlul volumului – se sprijină pe aceeași ideologie „gândiristă“, potrivit căreia activitatea literară și artistică trebuie să reprezinte produsul unui acord între spiritul creator și exigențele morale.

Este și vremea când începe să publice propriile sale poezii, dintre care mult mai târziu, la doi ani de la moartea scriitorului, în 1963, Virgil Ierunca le va aduna pe cele mai reprezentative în ciclul *Trepte uitate*, în antologia sa, intitulată *Fruetul de trăi*.

Fără să-și neglijeze nicio clipă formația artistică, de care practic s-a îngrijit în paralel cu neobosita activitate literară, Busuioceanu a petrecut doi ani la Viena, din 1920 și până în 1922, unde și-a pregătit teza de doctorat cu o lucrare despre frescele de la San Urbano sub îndrumarea lui Josef Strzygowski, cu care studiază istoria artei medievale europene și a celei paleocreștine. Tot aici, urmează cursuri de arheologie și de istoria artei antice.

La numai 27 de ani, în 1923, Busuioceanu este numit secretar al PEN-clubului, al cărui președinte pentru secția română era Vasile Pârvan. Acesta din urmă, care întemeiasă, în anii '20, Școala Română din Roma (*Accademia di Romania*), îl trimite pe discipolul său Alexandru Busuioceanu ca bursier în capitala Italiei, pentru a urma cursurile Universității. Între 1923 și 1925, Busuioceanu va avea astfel prilejul să studieze cu profesorii Adolfo Venturi (Istoria artei italiene), Antonio Muñoz (Istoria artei bizantine), Orazio Marucchi (Arheologie creștină), Federico Hermanin (Artă medievală). Ca bursier al acestei instituții, Busuioceanu a colaborat la lucrările de restaurare pe care

profesorul Antonio Muñoz le coordona în Cetatea Eternă, dobândind astfel cunoștințe solide în domeniul istoriei artei bizantine și al metodologiei restaurării. În „Memoriul de Titluri și Funcțiuni“, astăzi aflat în arhiva Busuioceanu de la Biblioteca „Mihail Sadoveanu“, memoriu pe care l-a depus la Facultatea de Litere și Filosofie din București când devenise conferențiar de Istoria Artei, Busuioceanu consemnează că a lucrat, „la Roma, mai ales în domeniul artei medievale și al Primitivilor, cercetând cea mai mare parte a muzeelor italiene și întreprinzând studii speciale în Arhivele Vaticanului“, cercetări care i-au permis să descopere „material inedit cu privire la vechea artă italiană, material pe care l-am publicat în cele două lucrări făcute la Roma: *Un ciclo di affreschi del secolo XI: San Urbano alla Caffarella* și *Pietro Cavallini e la pittura romana del Duecento e del Trecento*“.

După ce își ia, în 1925, doctoratul *magna cum laudae* la Facultatea de Litere și Filosofie din București cu lucrarea despre pomenitele *Fresce de la San Urbano alla Caffarella*, în fața unei comisii prezidate de Vasile Pârvan și din care mai făceau parte Charles Drouhet, George Murnu, Ramiro Ortiz și Ion Bianu, Busuioceanu își trece, în 1929, examenul de docență în „istoria artei medievale și moderne“, în fața unei comisii prezidate de Nicolae Iorga, cu monografia dedicată operei lui Pietro Cavallini, principalul reprezentant al picturii romane din prerenaștere. Acest studiu – analizat și el în monografia de față – va deveni cea mai importantă contribuție a vremii cu privire la înlocuirea tehnicii bizantine a mozaicului cu aceea a frescei, a picturii pe zidul umed, *al fresco*, ceea ce va avea drept rezultat înnoirea concepției artei italiene în Duecento și Trecento și implicit, prin dobândirea unor valențe realiste, accesul ulterior al acestei arte la valorile umaniste ale Renașterii.

Devenind în același an profesor la Facultatea de Litere și Filosofie, Busuioceanu va ține, în perioada 1929–1933, prelegeri care acopereau durata unui an academic despre pictura italiană în Duecento și Trecento, pictura florentină în Quattrocento, precum și alte două cursuri despre Leonardo da Vinci și El Greco.

În 1931, Busuioceanu primește însărcinarea de a ordona colecția de pictură a Casei Regale și de a expertiza cele mai valoroase piese ale colecției, adică tocmai cele nouă tablouri ale lui El Greco pe care Carol I le cumpărase, în cea mai mare parte, din colecția consulului prusac F. Bamberg. Este perioada în care, în calitate de critic de artă și de cronicar plastic, Busuioceanu va publica numeroase opere importante, printre care cartea *Tablourile lui El Greco din Colecția Regală a României*, considerată o adevărată capodoperă, precum și eseuri și cronici de artă care sunt rodul cercetării unor importante momente din istoria artei românești.

În viața personală, ale cărei amănunte le-a păstrat întotdeauna acoperite de cea mai desăvârșită discreție, Busuioceanu devenise soț și tatăl unei fiice, Oana Busuioceanu, care avea să ajungă o reputată italianistă și hispanistă ea însăși. Din nefericire, după cum menționează Ion Frunzetti în *Evocarea* sa, care deschide volumul *Scrierilor despre artă*⁵, când Busuioceanu împlinise 37 de ani, în viața lui survine un accident sentimental, care avea să-l marcheze definitiv: ajuns la Stockholm la un congres de Istoria Artei, el se îndrăgostește de o colegă scandinavă, ceea ce va atrage după sine divorțul de pianista Lia Busuioceanu și separarea de familia care se mută, pentru o vreme îndelungată, la Brașov.

⁵ *Scrieri despre artă*, Editura Meridiane, 1985, p. 11.

Între 1929 și 1937, Busuioceanu va conduce colecția edițiilor de artă „Apollo“, prima colecție de monografii închinată artiștilor români moderni. În anii următori, criticul de artă va ține numeroase prelegeri axate tot pe istoria artelor plastice italiene: un curs despre pictura italiană în Quattrocento, unul despre barocul italian, altul despre sculptura italiană în Renaștere, precum și un curs despre pictura spaniolă, despre care unul dintre discipolii săi, la rândul său mare profesor și critic de artă, Ion Frunzetti, scria în *Evocarea* sa că erau „extrem de meticuloși pregătite, rezumând ultimele rezultate ale cercetărilor științifice din lumea întreagă și din țările respective în special, a căror limbă o cunoștea, ca și franceza și germana, la perfecție⁶“.

În 1937, el este cel care va organiza și prezenta marea Expoziție El Greco de la Paris. Mai târziu, între 1938 și 1940, își dublează practic cursurile de la Facultatea de Litere și Filosofie prin cele pe care le ține la Academia de Arte Frumoase.

În tot acest timp, grație lungilor perioade petrecute în străinătate și intrând în contact cu mijloace artistice și literare foarte variate, Busuioceanu s-a dedicat și traducerilor. Astfel, în 1925, el a publicat în colecția de literatură universală a „Culturii Naționale“, coordonată de Vasile Pârvan, o antologie poetică Walt Whitman. Tot el a făcut cunoscute cititorilor români poezii de R. M. Rilke sau Rabindranath Tagore.

După cum reiese din documentele aflate în fondul documentar de la biblioteca „Mihail Sadoveanu“, la 1 aprilie 1942, Ministerul Propagandei emite un Ordin de Mobilizare pentru Lucru pe numele locotenentului Alexandru Busuioceanu, care se va concretiza într-un ordin de lăsare la vatră a acestuia și va fi urmat, la 18 aprilie 1942, de ordinul Ministerului Regal al Afacerilor Străine prin care Busuioceanu este numit în funcția de consilier cultural al Legației române de la Madrid, devenind simultan profesor de Limbă și Literatură Română la Universitatea Complutense din capitala Spaniei, la catedra pe care el însuși o înființează și unde reușește să obțină, în 1946, introducerea limbii române ca disciplină obligatorie pentru studenții spanioli.

În conferința pe care o ține, la 17 decembrie 1942, cu ocazia inaugurării catedrei de română – și pe care o publică în 1943 la Madrid, sub titlul *Dacios y romanos en los Cárpatos [Daci și romani în Carpați]* – Busuioceanu precizează că obiectivul principal al creării acestei catedre este acela de a „pregăti drumul cel mai scurt de la inima românească la cea spaniolă și de a face posibilă recunoașterea unei fraternități de rasă, de spirit, de ideale, de destin⁷“.

Aceste cuvinte – diplomatice, dată fiind împrejurarea – erau totuși extrem de sincere și aveau să fie dublate, în permanență, de fapte. În cadrul aceleiași conferințe, profesorul de română ținea să adauge: „Misiunea mea e limitată, dar nu ușoară: să le vorbesc studenților spanioli despre limba patriei mele, despre istoria, cultura și monumentele ei; să le arăt legăturile pe care originea și spiritualitatea noastră le au cu nobilul popor spaniol și să încerc să-i fac să înțeleagă și să iubească acea altă lume latină, situată în partea opusă a Europei și fecundată, în înșeși izvoarele ei, de sângele și spiritul hispanice⁸“. Și într-adevăr, profesorul român va rămâne la această catedră până la sfârșitul vieții sale.

⁶ *Op. cit.*, p. 12.

⁷ "preparar este camino y hacer posible el reconocimiento de una fraternidad de raza, de espíritu, de ideales, de destino". (*Dacios y romanos en los Cárpatos*, Madrid, Stylos, 1943, p. 17)

⁸ "Mi misión es limitada, pero no fácil: hablar a los estudiantes españoles sobre la lengua de mi patria, sobre su historia, su cultura y sus monumentos; enseñarles los lazos de origen y espiritualidad que nos acercan al noble pueblo español, e intentar hacerles comprender y amar a aquel otro mundo latino, situado en el extremo opuesto de Europa y fecundado, en sus mismas fuentes, por la sangre y el espíritu hispánicos". (*Idem*, p. 14)

După cum consemnează Alexandru Ciorănescu în pomenita evocare, Busuioceanu pornise spre Madrid „cu o ladă considerabilă de cărți românești, o întregă bibliotecă pe care a făcut-o cadou Universității și Lectoratului de limba și literatura română pe care l-a creat acolo și unde a lucrat intens vreme de mai bine de două decenii, ultimele din existența lui”⁹.

Într-o scrisoare oficială semnată de Busuioceanu și adresată ministrului Culturii Naționale la 15 octombrie 1946 (scrisoare obținută din același fond documentar al bibliotecii „Sadoveanu“), acesta ține să sublinieze că, potrivit noului regulament al Facultății de Litere, „cursul de Limbă și Literatură română, facultativ până acum, devine din acest an obligator pentru toți studenții din anul IV de Filologie modernă, rămânând facultativ pentru restul studenților. E un rezultat pentru care mă străduiesc de când am venit în Spania și care, obținut acum, așază Limba română la Universitatea din Madrid pe același plan cu celelalte limbi admise ca materie de studiu pentru licență. Această situație – continuă Busuioceanu – n-a fost ușor de obținut aici, unde limba și cultura românească erau cu totul ignorate până acum cinci ani și unde în Universitate niciun profesor n-avea cunoștințele necesare nici înclinația pentru a începe un astfel de studiu“.

În același an 1942, Busuioceanu întemeiază Institutul Român de la Madrid, despre care mărturisește, în aceeași scrisoare, că „l-am înființat cu osteneala mea și multă vreme l-am întreținut cu propria cheltuială“. După cei cinci ani de activitate neobosită în capitala Spaniei, scriitorul român îi putea scrie acestui ministru (fără nume), de la care se vede nevoit să ceară aprobarea pentru a funcționa în continuare la Catedra de Română a Universității din Madrid pe care ministerul dorea să o desființeze, că: „după cinci ani de activitate, am astăzi peste 300 de foști elevi, licențiați ai Universității, care au cunoștințe de limbă românească“, precum și că: „de curând, datorită curentului făcut, o catedră nouă de Limba română s-a înființat la Universitatea din Salamanca, iar editorii spanioli manifestă interes pentru literatura românească, din care au și tradus nu puține cărți“.

Tot în legătură cu activitatea lui de profesor la Complutense, merită amintit faptul că în 1942, imediat după sosirea sa la Madrid, Busuioceanu publică în limba spaniolă un compendiu de Literatură Română, care ulterior, în 1948, avea să deschidă – sub titlul *Literatura y destino* – primul număr al revistei *Luceafărul*, revistă inițiată de Mircea Eliade la Paris. Acest breviar, care se voia inițial un instrument de lucru pentru studenții spanioli, este o sinteză a literaturii române din perspectivă tipologică, prima alcătuită de un intelectual al exilului pe baza trăsăturilor specifice ale personalităților și operelor, de la *Viața Sfântului Ioan cel Nou* a lui Grigore Țamblac și până în 1920. În epilogul care încheie acest compendiu, sunt cuprinse două eseuri: *Despre ironia românească și Marsyas*. În cel dintâi, Busuioceanu stabilește, ca trăsătură definitivă a literaturii române, fondul liric al acesteia, cu aplecarea către contemplație și nostalgie, însă ține să sublinieze că el este dublat de ironia salvatoare, care e rodul înțelepciunii umoristice a culturii populare. Tot aici, profesorul român operează distincția între ironie și zeflema, precizând că omul de la țară folosea ironia pentru a-și face dreptate. Astfel, „ironia țăranului rămâne ironia omului care sabotează istoria, pentru că el a văzut prea multe și în istorie nu crede, crede mai mult în mintea sa”¹⁰. În *Marsyas*, el pornește de la o

⁹ „Un fir de busuioac în amintirea lui Alexandru Busuioceanu“, în *Istoria Literaturii Române – compendiu* –, „Jurnalul Literar“, 1998, p. 5.

¹⁰ *Op. cit.*, p. 210.

sculptură elenistică de la Pergam care-l înfățișează pe satirul Marsyas pedepsit să fie jupuit de viu pentru că se întrecuse în muzică cu Apollo. La picioarele zeului se află un sclav dac, care ascute, fără voia lui, cuțitul pentru a-l ucide pe satir. În această tragică figură, în contrastul dintre cruzimea gestului și privirea îndurerată și înduioșată a dacului, Busuioceanu identifică tragicul nostru destin, fatalitatea istorică ce s-a abătut dintotdeauna asupra spiritului românesc „dacic, latin, bizantin, poate și slav într-o măsură“, care concentrează în sine toate neliniștile, înclinat fiind către lirism și ethos. Concluzia acestui epilog este că scriitorii rămași în țară în perioada comunistă, dacă au acceptat „căderea, nu mai sunt azi decât suflete moarte, pentru care nu se va găsi vreun Cicikov să le răscumpere“, timp în care „o altă literatură românească, singura posibilă, supraviețuiește în limba noastră sau în limbi străine în exil¹¹“.

Era evident că Busuioceanu – care nu este singurul caz al exilului spaniol, în aceeași situație aflându-se și Alexandru Ciorănescu, Aurel Răuță, George Uscătescu, Aron Cotruș, Pamfil Șeicaru, Alexis Macedonski – nu se putea întoarce în România, unde ar fi fost cu siguranță trimis într-una din temutele pușcării comuniste, pentru că ar fi fost imediat etichetat drept adept sau simpatizant al mișcării legionare.

După cum ține să sublinieze Eva Behring în cartea ei *Scriitori români din exil (1945–1989)*¹², pentru monarhiștii din rândurile scriitorilor „era foarte clar, încă din vara anului 1944, faptul că țara lor trecea prin schimbări politice substanțiale“. Când guvernul Groza, format cu ajutor sovietic în martie 1945, deplasează clar forțele în favoarea comuniștilor, când deja domeniul cultural era supus la constrângeri ideologice orientate după aceleași criterii sovietice (în 1944 se înființase deja organul de presă al Partidului Comunist, *Scânteia*), devenise limpede că întoarcerea în România ieșise cu totul din discuție pentru cei care avuseseră norocul să se afle deja, la acea dată, în afara granițelor țării.

Busuioceanu, așadar, va rămâne în Spania până la sfârșitul zilelor sale. Greutățile vieții în exil, precum și dorul de țară, de familia rămasă la Brașov și de limba română sunt redată (adeseori cu aceeași discreție care îl caracteriza, dar nu suficient de voalat încât să nu ne dăm seama de gravitatea lor) în paginile jurnalului său, intitulat *Caietele de miezul nopții*, document pe care din păcate, înainte de moarte, îl mutilează, precum și în paginile corespondenței cu prietenii și conaționali săi, a căror listă este foarte lungă. Am dedicat un capitol întreg din teză analizei jurnalului și celor două volume de corespondență, deoarece în ele se conturează atât profilul moral al scriitorului, cât și relațiile acestuia cu ceilalți exilați și cu personalitățile spaniole ale vremii.

Busuioceanu nu a abandonat niciodată activitatea de eseist, pe care a ținut să o continue la Madrid, unde, în ianuarie 1949, i s-a încredințat rubrica permanentă *Letra y espíritu* la *Ínsula*, una dintre cele mai prestigioase reviste culturale ale vremii. *Ínsula* fusese întemeiată trei ani mai devreme de Enrique Cannito și José Luis Cano și reprezenta, în Spania franchistă, una dintre puținele conexiuni ale spaniolilor cu lumea din afară. În cronicile și eseurile sale, Busuioceanu avea să revoluționeze întreaga concepție despre poezie și metaforă. Lansând practic termenul de „epifanism“ cu privire la opera poetică a lui Vicente Aleixandre, eseistul român ajunge să susțină că „poezia nu e o ramură a literaturii, ci a cunoașterii“, care nu trebuie confundată cu cunoașterea metafizică, ea fiind o modalitate independentă, al cărei mecanism propriu este metafora,

¹¹ *Op. cit.*, p. 212.

¹² Editura Fundației Culturale Române, București, 2001.

înțeleasă ca logică a poeziei. Pentru cunoașterea poetică, metafora reprezintă un instrument la fel de precis și de sigur ca axioma pentru matematică.

Opiniile susținute de Busuioceanu cu privire la poezie au stârnit multă vâlvă în lumea spaniolă și hispano-americană. Amintim în treacăt că o operă ca *Problemática de la literatura* a lui Guillermo de Torre, apărută în 1950 la editura Losada din Buenos Aires, reia ideea lui Busuioceanu, consacrand un capitol întreg „Poeziei ca activitate a spiritului și metodă de cunoaștere“. Doi ani mai târziu, opiniile sale privitoare la poezie devin o temă de discuție în cadrul congresului de poezie de la Segovia din 1952, iar în 1954, poetul cubanez Roberto Fernández Retamar explică, în cartea sa intitulată *La poesía contemporánea de Cuba*, faptul că școala de poezie *Orígenes*, organizată în jurul revistei cu același nume, a preluat formula estetică lansată de Busuioceanu, a poeziei ca activitate a spiritului și metodă de cunoaștere.

Tot ca eseist la *Ínsula*, el a fost prima persoană care a prezentat publicului spaniol nu numai pe scriitorii francezi mai puțin cunoscuți ai momentului, ca Pierre-Jean Jouve sau Jean Paulhan, ci și pe – cum am văzut deja – anumiți scriitori români, ca Lucian Blaga, bunăoară.

În fine, în 1953, obținând din arhiva familiei Valera documente vechi pe care i le înlesnesc descendenții acestuia, Busuioceanu va publica un eseu despre Lucia Pallady și Juan Valera, dovedind nu doar că stăpâna limba spaniolă în cele mai fine nuanțe, ci și că merita să primească premiul cel mare al Fundației Juan Valera, deși concurase cu scriitori spanioli de talia lui Azorín.

Cât despre poezia sa în limba spaniolă, care merita, indubitabil, un capitol în cadrul acestei monografii, Busuioceanu s-a impus la Madrid ca unul dintre cei mai importanți poeți *spanioli* ai momentului și s-a bucurat de recenzii extrem de laudative la adresa celor trei volume de versuri pe care le publică la Madrid (*Poemas patéticos* în 1948, *Innominada luz* în 1949 și *Proporción de vivir* în 1954). În pofida succesului său – este menționat și în *L'Histoire illustré de la littérature espagnole* a lui Robert Larrieu și Romain Thomas –, atunci când scrie în castiliană, fondul gândirii sale rămâne acela al unui poet român, iar mesajul îndurerat din limba natală transpare în limba adoptivă prin inovații neașteptate, prin singularități lexicale sau sintactice străine spaniolei, fără ca prin aceasta versurile lui să-și piardă muzicalitatea sau forța de sugestie. Chiar dacă își va scrie direct în spaniolă versurile, Busuioceanu va considera, până la sfârșitul vieții, că singurul său limbaj poetic este acela al limbii române.

În 1945, la numai trei ani de când ajunge în Spania, Busuioceanu simte nevoia să se întoarcă la o preocupare mai veche, care încă din anii tinereții constituise un subiect de cercetare predilect: misterul daco-get, către care fusese atras de către profesorul său favorit, Vasile Pârvan. Având veleități de istoric și fiind înzestrat cu o uriașă putere de analiză și sinteză, Busuioceanu se apucă să cerceteze toate vechile cronicile medievale spaniole, la început din dorința de a căuta mărturii despre cucerirea Daciei de către Traian, însă nu le găsește (deoarece Traian fusese condamnat la uitare de către Sf. Augustin, pentru că fusese un persecutor al creștinilor). Descoperă în schimb ceva cu totul neașteptat: o legendă dacică, potrivit căreia „dacia, identificați cu goții, au năvălit în Spania și au început istoria nouă a poporului hispanic¹³“. Această legendă fusese dezvoltată de vechii cronicari spanioli (Isidor din Sevilla, arhiepiscopul Rodrigo Jiménez

¹³ *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, București, Editura „Dacica“, 2009, p. 24.

de Rada, Alfonso el Sabio), în ale căror cronici se întâlnesc numele dacice ale lui Zamolxis, Burebista, Deceneu și Decebal, care iau astfel „loc în genealogia însăși a poporului hispanic”¹⁴. În realitate, era vorba despre o confuzie istorică de circulație în Evul Mediu, care pune semnul egalității între geți și goți, aceștia din urmă fiind cu adevărat amestecați în istoria originilor Spaniei.

De-a lungul timpului însă, de la un cronicar la altul, faptele și numele sunt împodobite cu elemente noi, se transmit alterate, iar istoria se preschimb în legendă: astfel, Seneca ajunge, într-una din cronicile episcopului Gonzalo de Hinojosa, un filosof al dacilor, iar Zamolxis, Deceneu, Burebista și alții sunt încorporați în istoria Spaniei. Pentru Alfonso de Sabio, de pildă, Deceneu era imaginea cârmuitorului înțelept. Curajul și înfruntarea morții, atât de răspândite printre spanioli, erau considerate, la rândul-le, o veritabilă moștenire dacică.

Mergând pe urmele tradiției geto-dacice în cultura hispanică până la scutul Regilor Catolici, unde se regăsesc simbolurile heraldice dacice (jugul și săgețile, nodul gordian rețezat), Busuioceanu demonstrează că, în pofida cuceririi romane, dacii nu dispăruseră din istorie, iar mitul lor trăia încă în Spania, aflându-se la originea statului și a culturii spaniole.

Aceste cercetări, pe care Mircea Eliade nu pregetă să le numească „extraordnare”, au drept rezultat două studii – ambele analizate în capitolul dedicat activității lui Busuioceanu ca istoric –, dintre care primul este neterminat: *Mitul dacic și Utopia getică* (aceasta din urmă reia, ca o sinteză de sine stătătoare, ideile expuse în *Mitul dacic*, îmbogățindu-le cu ideea unei adevărate vendete organizate de daci în secolul al IV-lea împotriva romanilor).

Continuând tradiția începută în țară, aceea de a transpune în românește operele autorilor față de care simțea că are afinități, Busuioceanu își supune la grea încercare talentul de traducător în ultimii ani ai vieții, când, slujindu-se de Dosoftei și de a sa *Psaltire pre versuri tocmită*, se apucă să talmăcească versurile Sfântului Ioan al Crucii. După cum afirmă George Ciorănescu în amintita broșură *Un poète roumain en Espagne*, Busuioceanu se afla „în disperarea cea mai neagră”. Singur, bătrân și chinuit de dureri cumplite în urma unui artrism mai vechi, el ajunsese să descopere pacea supremă cu și prin Sfântul Ioan al Crucii, care la rândul-i cunoscuse revelația divină și extazul pe când se afla în închisoarea din Toledo. La primul congres de poezie care a avut loc la Segovia în 1952, Busuioceanu a ținut să citească propria-i talmăcire din *Cántico espiritual* pe mormântul sfântului.

După ani de chinuitoare suferință fizică și de înstrăinare chiar de sine însuși, criticul de artă moare singur la Madrid. Odată cu el se stinge o întreagă lume. Eugenio Battisti, care ajunsese să-l cunoască pe Busuioceanu datorită recomandării lui Lionello Venturi, evocă momentul acestei pierderi în cuvinte ce sintetizează desăvârșit întreaga valoare pe care o avusese încercata existență a marelui om de cultură care a fost Alexandru Busuioceanu: „Când am revenit la Madrid, era prea târziu. M-am dus îndată la locuința lui, dar nimeni nu mai știa să-mi spună nimic despre el. Și odată cu dispariția lui, mi-am dat seama dintr-o dată că pierdusem un întreg șir de contacte culturale, că în spatele meu se închiseseră ușile unei lumi foarte complexe și civilizate, pe care el mi le deschisese. Nu este romantism în ceea ce spun, ci doar sentimentul răscolitor de a constata cât de ușor

¹⁴ *Idem*, p. 25.

destramă timpul prietenii și amintirile. Dar ceea ce îi datorez lui Alexandru Busuioceanu a rămas profund înrădăcinat în mine: după contactul atât de strâns și de magic cu el, m-am simțit alt om^{15c}.

Să dăm așadar cuvântul operei sale, care ne va introduce, treptat, într-o lume fascinantă, de o uluitoare bogăție.

¹⁵ Eugenio Battisti, *Evocare*, în *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legendele spaniole*, București, Editura Dacica, 2009, p. 20.

CAPITOLUL I

REFLEXII ALE UNEI BIOGRAFII

I.1. Caietele de miezul nopții, Jurnal (1939–1957)

I.1.1. Portret moral

Caietele de miezul nopții, căci așa își intitulează Busuioceanu jurnalul, scris mai întotdeauna noaptea târziu, cuprind teoretic perioada 1939–1957. În realitate însă, există o singură pagină din 1939 și imediat după aceea ne trezim aruncați în exil, în noua locuință a lui Busuioceanu la Madrid, în dubla zi inaugurală (casă nouă, jurnal nou), pe 2 februarie 1946.

Tonul jurnalului, scriitura îngrijită și în multe împrejurări destul de distantă și de discretă pentru niște impresii atât de personale lasă să se înțeleagă încă de la primele pagini că Busuioceanu a scris *Caietele...* pentru a fi publicate cândva și, cu alte cuvinte, pentru posteritate, nicidecum pentru a le închide într-un sertar de birou. De altminteri, într-o împrejurare notează că redactase „un prim fragment al *Caietelor de miezul nopții*, pentru revista lui Ierunca¹⁶“. În alt loc, pe 30 august 1950, scrie: „Seara am început să recitesc și să transcriu la mașină pagini din acest Jurnal (...). Sunt la a treia cenzură, care a înjumătățit textul. Și nu știu dacă cei pentru care le scriu vor ajunge să le cunoască. Transcriu în trei exemplare. Le voi încredința la prieteni.“

În „Nota asupra ediției¹⁷“ la *Caiete...*, C. Popescu-Cadem nu-și poate stăpâni un oftat adânc: „Cenzurându-și cu severitate textul, în ideea unei eventuale publicări, mai ales postume, autorul (...) amputează mari părți din textura memoriilor, prin ștersături și tăieturi (...). Din această pricină, aspectul grafic al jurnalului descurajează, *ab initio*, pe oricine încearcă să se apropie de text¹⁸“.

În pofida acestor amputări, ediția Popescu-Cadem nu se mulțumește doar să reproducă, din dosarul cu numărul 120, aflat la Arhivele Naționale, în colecția „Scriitori români“, paginile înnegrite de ștersături și așternute adeseori cu o grafie indescifrabilă, ci

¹⁶ *Caietele de miezul nopții. Jurnal. 1939–1957*, ediție îngrijită, note, traduceri, prefață de C. Popescu-Cadem, editura „Jurnalul literar“, București, 2001.

¹⁷ *Idem*, p. 10.

¹⁸ Ediția lui C. Popescu-Cadem merită laude pentru munca titanică de descifrare și transcriere a unor texte pe care, avem acum convingerea, îngrijitorul ediției le-a tradus într-un demers cu dreptate numit, în aceeași „Notă asupra ediției“, „apocaliptic“, deoarece într-adevăr, grafia lui Busuioceanu este deseori indescifrabilă, mai ales în ultimii ani ai vieții când scriitorul suferă de un artrism extrem de dureros. Totuși, după atenta examinare a jurnalului, avem a aduce și un reproș acestei ediții: la întocmirea ei, C. Popescu-Cadem nu a consultat nici un hispanist sau un redactor de carte specializat în limba spaniolă, astfel încât numeroase texte scrise de Alexandru Busuioceanu în spaniolă sunt transcrise cu greșeli. Reproșul se va atenua, desigur, cu toate acestea, dacă ținem seama de faptul că Busuioceanu însuși deplângea, în repetate rânduri, greșita transcriere în spaniolă a textelor sale ce fuseseră publicate prin diverse reviste din Franța. De reținut, așadar, efortul lui C. Popescu-Cadem, dar și necesara corectare a supărătoarelor erori într-o eventuală ediție viitoare.